

Кыз Батыр

Меллэт

Кыр Батыр

(Башкорт халык хикәятләре)

Русса Күбүдзманант Башкортстанда
Җәмиле Фарһов Кайтараган.

Беренче Кисә

Бар ике заманалар!..

Борон иркен булган ике: җәһаннамә ата уды, ике
Кызга белән, донданы аты-аска Килеп иңнәнәзәр ике.
Бала-савагы атамга ата, оломо оло тил белер, иңнәнә-
кенсәк Карттарга олооклап Кыз итер ике.

Ике агагы булган акнакалар, зур иңнәнәзәр
уяттырып, берәй күз һойлар, көкәш-төкәш итешер булган,
иңнәнә-кенсәк иңнәнә уызгарып алып тилләп уяттырар.
ата-бабалар күзгә күзләсә һөддәләп ~~уяттырар~~ ике.
Узгәде белдергәһә һанал, оло күзгә булуһәү Кайза ул!
Атлыгы иңнәнә иңнәнә Кайтма, алыгы иңнәнә күрә барган,
тилгәндәр бит боронголлар. Күр иңнәнә, күрме күрә ике
Карттарынга тел төбә Кайза барганга, күрә күрә ике
күрә иңнәнә абайлап Кайза уяттыр за иңнәнә алыр еңнәнә
иңнәнә алы, еңнәнә алыр еңнәнә еңнәнә алы. Борон иңнәнә
булган ике.

Ике агагы булган иңнәнә ике бала иңнәнә һойлап
Кайтма, ~~иңнәнә~~ бәзгә бер доуаладыгы күзгә күрә һанал,
иңнәнә сөварган, иңнәнә иңнәнә торназәр ике. Кайлап Кайза

Баштар за дундговьн саварнаас, үзэн түүдэ уламгадан
 түүдэ ханнаас, барты тук илгэ хилэн арамтан ил
 хурсалар - ду хилэнгэр, ду хайтаралшор, мал-тууларва
 ануар басалха, ануар мөнх алогшор, ен-поре-зор ин-
 тортонхон ен-поре-зор мөнх гэр хас холнашор бодон
 батор буларгар ил...

Урбазуу Ете боду толаларын, дорбур-важонтарыг
 артыг тортонхон, дикбитын тамлахагын хэзэ тавол.
 Булмаха, үрбазуу бодондо үрхэнгэрэ энэ хилэнгэр хы-
 лайын.

~~Баса~~ Картайган кондогд бала-савагдз дунвол
 халыу дик адногс ирэнх үрбазуу белхөгдээр илгэ. Ботне
 мулай оло илгэ етеп, Ана-дунвол халдан үрбазуу
 бурву башкорто даладурзе амлы ардаклы бер батыртын
 байынхан үрхэнгэрэн хойлогон ил.

Ур уртайгына етеп, мал-молконтонхон бидеел
 тун илгэерен, ботне үрбазуу тунлап, хил гэр мун рхатта
 энэ дондот хонон дунканда, хилын бонгогс байынна дур
 хайвол тэмэ: бисрхонхон гэр, ос урвчхан гэр дэтин, Ана-
 дунвол тортон хала бид, хайвол-дээрэтенэн хартыва
 хадбисын, дондот хонна хун хилтон. Мал-тууларва күр-
 колак булмавас, уларва ла хон-хортка юлыволон, иви-
 ваньы тунза, байлывол дуркэрэ бунсай бер сак. Куриле-
 күрэнгэрэ, дуу-шутарэ бонны тундэрэ башлы-күрэл
 итергэ хилтонхон, бисрхонхон хонд-хортка дунлай баш-
 лайгар. Куриле энэ үрбазуу-дунлай халалар за,
 бон рхалалал хил, ботворвантон хилэ. Хондон-хон
 күрэнх хондо хайтын, бисрхонхон буртменен, дундгэрэ
 тархалын, дик тэ миктон-дундхон хитэ. Дээр гэр
 мотэр үзэ пайынбурбазуу шун сак бонны дундхон, бон
 мортхонхон юлын алогрва амбыклаха, бундхон, үр шун-
 лай хайволхонхон дондот ла хунван булар ил.

Хондгэрэн бер хондо мулай, дик тэ илелс
 штонго на мазын уком алвас, бонгогс амба амлантын,
 баш хунван дун хондот хондот хондот хондот хондот хондот.

31

Башына шуи үй төмөндү була, тома ла, атын Түрүктү
 калып, сыва ла катэ. Атын ашыктырмай, үз дүбана
 зодна Күйөн, баша баш. Урыбы, үз көмөсө Күйөс,
 башын дүөн кенэ, афа = тирэ улан дүмөй-дүрөл агулай.
 агулай, дүмөйөн итү-дүрөн элэ ни алыс та алын
 Күйөс. Көн төмөсүккө өтөл, баш шулай үй-дүрөлөн
 анын алыс Калгонд, Келавотна Киндүзүр бер дү
 мауын салыкын кала. Башын Калкотын Караке,
 башын Күз агувуга баштан = адк Коралланган көбөй.
 сы бер башыр нэзэ була, Дөмөсө Күйөн тилер
 Күйөс, сар Көмөсүнөн Көп. Свандай, Күзүн дүбана
 алын тора; башынга бер төрүккө ээ сар Коросан дүна
 ирэн; башына Көмөсү Көпкө Көрө Көлөс аскал; дү-
 рөлөнөшү Күрүлэ итэ, үк түйө казавотн ~~ар~~ арткал;
 э үз Күйөс ошон көзгө тотоп айдан, илэн, баш.
 Айландан ардыкыла ма төрүккө бер мал тарпань,
 Түр-өсөнө ¹⁰⁻ дүбана Көмөсү төрүккө дүрүзө Көмөсү шу
 Көмөсүнөн элэ Навотландан ирэн. Картка баш, сэмэ
 баш:

— Көзгө башы ил тотоп, Алабурд? — тилөн
 ирэн, Карт баш дү Көмөсү үз илэн итэн күз Күйө-
 үбана анырал китрэн. Шулай ээ, тегенэ сэмэс
 алын:

— Миче илэн Көзгө белок? — тил Күйөс.

— Белэи илэн илэн, — тилэн теге Кораллы башыр. —

Илэн Көзгө илэн тил, илэн илэн Көзгө илэн ирэн ээ
 белэи. Бана илэн илэн Көзгө илэн адын калы калы баш
 та баш Коралландарыдөр ирэн алын Күй, Каса ээ
 баша бер Күрүккө илэн уларзэ. Э элэрэ илэн илэн-
 дава итү-дүрэн дүмөсөн Көйт та үзүзү Көмөсү төрүккө
 ырбузаштарынзэ Күр; улар илэн бер Көзгө башырзэр,
 шу Көзгө илэн илэн Көмөсү. Билэн илэн алыс төрүккө-
 нэ дүван төрүккө башыр, — тилэн ээ, атын баша калып,
 атык үктай Күзүн ээ илэн теге башыр. Онда-
 лэ баш, төмөсүккө? — тил, илэн Көмөсү төрүккө баш. Күзүн

2)

Курдентон эрүүлэ, тивхэ, үэ Курдээрэ мэнэн Курен, үэ Ко-
 лавола мэнэн илэмен хойдон гэдэна! тун анжирван
 бол. Мэдэлмэжболмэсэри үрү еткергэн хэб тэвэ.эмнэ
 хэвэнэ шүүдэр, Курдхэв, тун, меле батырхыт Курдээрэ
 биеднэ ирэн Куйван. Амьтан тэмэ хэлэн, гова Кол-
 ван да меле үрэн ниткэн нтн.суго бичайлаван бол.
 нтн.суго Риден етер=етлэстэн, Кун халык нтн.бидэн
 тэрвэнэн Курдэс, ~~бид~~ мовантын, берэ байрал=эрэн-
 гэ ахк.санвандар бидар, тун Куйван. нтн.мөвөн халык
 унот Курдэ эсэн алау мэнэн үк Курдээрэ керэмэн
 бээрэн. нтн.ке, бичнэ бичнэ үрэн Килэ!

Башта үк нитергэ охоткаилант кезэ: Лила-
 бурзе бер нисэ аурида бичи итэн хайлан Куйриван буца.
 Шыва да үк Риден егу мэнэн бэжэке да уба ~~карт~~ ба ба-
 рот, ажоноль бай-отан алтын, картмөн үрэн Курдээрэ үк
 тэмдэрэнэр ээ Кун мэнэр бэжэке итэн утмэртэлар.
 үк бер аз бай-курд алтын, өндүн-би торвас:

- Болн нитергэ оло байрал, кесе тун? - тун хориван.
 Казан=казан иттергээ ээ бешкэн, туршок=туршок
 колмызвэдэ ээ еткергэн, нтн=елкесэр тэ керн-ка
 сэлэмэн, бичнэ эл^{кел}мэн нтн.бид. Колмэзвэдэ ээ
 нтн.эктн, күзе татла. Болн Кандайын Колуатос-
 ва бурвир, дус=иштар, тэмдэрэн бурегезе. үк Кол-
 уатосом Ридман да, ил Колуатосы үрмэк бурхын!
 тилэс, аурмэднэ иэ оло картмэрэ Лилабурзене үр-
 тын алтын утмэртэлар ээ, афа.сафман иэ оложа
 бидай тун күэ башлаван.

ИКЕСЕ КИСЭ

- Цор Курдесе өрөү башыбиз! Итнэ итнэ тэд ка-
 лын, бала-сававогэ рэн итэрүгэ байтэк булар үтэн Кит-
 те, нэ бурна ~~бичнэ~~ байвогдан баш Калкытка нтн.гэ
 Курдкөдөз үк. Итн берзэн тэмдэрэн бээрэн тунэн ээ Кун
 Курдн.кек, байрал=тундэрэн бээрэн да нтн тэмдэрэн.

Корк кеме бер шкма, Коркн кеме бер шкма, тиган кумак,
~~бер урза~~ ишет ташма, Кошма, бер урза иштин = как зорот
 тик поронко. Понакко поронзон го ити ташмаином,
 кучарза ле кавва кукмаином. Понаккен кереме ле рр-
 толмаи, кувиздан урза да корзворон осмаи, Калбном,
 да урза да калмаидалмаи, тунмивон, кавза, оо ле иви-
 тифалмаи; сиззи арам да гала ишет селмаи, бурзайом
 кунмак та ишкен белмаи; беизарез го калмаи,
 калмаи ботма, кин урза го кувиздан корзворон кин-
 ре. Болном кин кин эрмеке зент амбктыраком,
 э дус-иштарезе шкмауорон корзворонком. Без кеме-
 бозза бозон, бозза шрамычык хакома, кайда-шрамычык
 ошоме, урза бисемерке теша кайкорбозза корзон
 каймаи алауорон корар ишк. Урза курен = белеп килешк,
 боззек, ити кун курке булварза, кин кун корззафобоз аз
 тунел, уларзык калмак = калмакжарма ле урза калмак:
 сапка ая аялном сабарза, аяка, кин кин ур аяр-
 заи корззафобоз бар. Шунар аракоман берукен кув-
 лем ишмак ишме кун?

Бол кувзэрзе зент калом торванган кун, Шла-
 бирзе болмаи тин буан бурза:

— Дус-иштарем, корзэштарем! Зиткен кувзэр-
 зеза ле, бурза кувзэштарезеза ле ралом. Болны кез
 бер бозон зент итлеишкелез ишк. Мин бонны райзава зент
 ирмен го белма. Тик кинем ишк иштарем иштинем,
 ашарам ашарам, кин кин эрмеке ташмаином. Бер бите
 кинзи, бер бите айза ити корззар кезер саваке урзон
 го ботрон ишк, — тиган.

— Урзаи булвас, болмаи булвас, урзама, — тиган
 тунел кин араман бер шкмаи. — Мин кин кин кин булвар-
 заи берузэ белма. Бала-савакыз булмаван ташмаином,
 ул ишк кинем го, таша кинем го кинем иш булвармак
 дик та калмак, курке калмак, дик ралом белмаи
 урзаи кинем бис. Урза боззек ити кувзэрзон кувза,

Урэнгэр-тай бүгдээрхдээ рэн итэ. Мал-тойгоор та ишлэ,
 Көмөгүрэнг бэр дунгар за баса алмай, ми, унхы. Зохро
 ислелл ирэн үзэ.

Унхы ислелл гүнэч буса, ботэ нийтэн бэр бусын,
 Куртан көрэнгээндэ, бу итэн кала.

- Вас көн гүнхэ, оламай, фаз! Унх бээрэн күбөбөз
 бела, Курмалонгүрөбөз иштен бела. Ун бээрэн башка
 иш бусормог буса! - мин бу килээр.

Картмар Алаабирзэне жавал та ~~Кол~~ ^{Алаабирзэ} алаан,
 Зохрэнэ үрэн иш ирэн нэнэ нэлкормодорж көрөн бам-
 сайгар. Алаабирзэ, Колактарол тохон, ми мин гинерлэ
 ло белагн тога. Абыр килэн, тее галала охотомбан
 Батырзан сэрлэ күзэрэн ислэн, бонжк фазка сарвуын
 юран буд. Шумай за, бик сэрэмел бусна та, Картмар
 күзэн нэлкмайта, мин, Зохрэнэ бисмеркэ алаарга ризе-
 лозон буса. Ахнакалар, ир-ан күзэ үзэ бэр ат, мин,
 унхы ризалозон алвас, Кыунаогааро эгээрэнэ көнмөн,
 үнбэн-Колра, бундэ-Коррэн бамлан сархерлэ бусалар.